

КОМПОЗИЦІЯ ГОМІЛІЙ ІОАНА ЗОЛОТОУСТА

Анна Крокіс

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Бульвар Т. Шевченка, 14, Київ, 01601, Україна

e-mail: akrokis@ukr.net

Порівнявши композицію гомілій Іоана Золотоуста, написаних у різний час, автор робить висновок про порушення риторичного канону та розвиток жанру під впливом екстралінгвістичних факторів.

Ключові слова: Іоан Золотоуст, гомілія, біблійний текст.

Дослідники, які тією чи іншою мірою торкалися питання композиційної структури проповіді, засвідчують її корені в античній риторичній [1, с. 75; 2, с. 23; 13, с. 7; 16], називаючи, проте, різну кількість її частин – від 3: вступ, виклад / основна частина, висновки [1, с. 75; 17, с. 414] – до 5: І. В. Рудік зазначає про виділення нарації і трактування в основній частині [13, с. 7], В. Ф. Певницький – теми, розділення, дослідження [11, с. 176]. У роботах функціонально-стилістичного спрямування, в яких розглядаються особливості різних жанрів, питання композиції часто оминається [8; 12; 15], за винятком абзацного членування і структури абзаца [4; 10; 14].

Зважаючи на те, що композиційна структура, за М. М. Бахтіним, є однією з визначальних ознак жанру, а також на недостатнє вивчення композиційної організації нехудожніх текстів і жанрів у функціональній стилістиці [3, с. 172] та деякі власні спостереження, які, на нашу думку, ведуть до цікавих висновків, маємо на меті проаналізувати композицію ранньохристиянських грекомовних гомілій на матеріалі “Бесід на книгу Буття” (388р.) та “Бесід на Дії апостолів” (400 р.) Іоана Золотоуста. За теоретичну базу дослідження взято положення функціональної стилістики про залежність відбору та організації мовних засобів від сфери комунікативної діяльності.

Гомілія (гр. *o(mili/a)* бесіда) – особливий вид проповідей, які мали пояснення Святого Письма за уривками, які читалися на денному богослужінні [5, с. 423]. Структурною особливістю досліджуваних текстів є, насамперед, те, що після заголовка “Бесіда №” йде невеликий за обсягом текст (до 50 слів), який містить уривок зі Святого Письма. Проте у “Бесідах на книгу Буття” цей текст не завжди є перикопою (уривок, на який дається тлумачення), як того можна було б очікувати, виходячи із жанрового призначення гомілії. У 11 із 20 проповідей цей текст є першим віршем того уривка Біблії, який пояснюється далі. У 3, 9, 10, 11, 12, 16 бесідах після заголовка подається короткий зміст проповіді, наприклад: Бесіда 9. На слова, які йдуть за “Створимо людину за образом Нашим”, і проти тих, хто говорить: Навіщо звірі були створені? І яка користь від їх створення? – і що це найбільше їй виявляє і честь, виявлену людині, і невимовну Божу любов. Звідси ми робимо висновок, що ці уривки були додані пізніше й не входили до оригінального тексту, тим більше, що й у тих бесідах, у яких на початку подається цитата з Біблії, наступні слова проповідника логічно з нею не пов’язуються. Наприклад, у 4 гомілії початкова цитата: “І сказав Бог: “Нехай станеться твердь посеред води, і нехай відділяє вона між водою і водою.” І сталося так (Бт 1: 6)”, після якої йде текст проповіді: Бачачи, улюблені, як ви старанно щодня сюди сходитеся, я отримую велику радість і не перестаю прославляти людинолюбного Бога за ваші успіхи. Адже як голод є ознакою фізичного здоров’я, так старанність у слуханні божественних слів можна вважати найкращим доказом душевного здоров’я... G4a. У “Бесідах на Дії апостолів” подібні фрагменти виконують іншу функцію. По-перше, у всіх проповідях після заголовка наводяться уривки зі Святого Письма, жодного разу не подається короткий зміст гомілії. По-друге, одразу починається їх тлумачення, перше речення проповідника містить реакцію на наведену цитату, наприклад: “Коли ж їх [апостолів] відпустили, вони до своїх прибули і сповістили, про що первосвященники і старші до них

говорили” (Дії 4: 23). Не задля честолубства розповідають – та й як? – але представляють це як доказ Христової благодаті. Тому й те, що їм сказали, розповідають, а свої [слова] хоча й оминають, та від цього здаються сміливішими” А11а. Якщо забрати біблійну цитату, стане незрозумілим, про що говорить проповідник. Таким чином, у цьому циклі аналізовані фрагменти є перикопою і становлять безпосередній початок гомілії.

У структурі “Бесід на книгу Буття” чітко виділяються 3 частини: вступ, основна частина / виклад, висновки.

У вступі містяться:

- роздуми на духовні теми: піст, його види, сила й користь (G2, G10), цінність духовного багатства та благочестя (G5), шкідливість видовищ (G6, 7), поведінка християн як спокуса для язичників (G7), вільний вибір людини (G19);

- підбадьорення слухачів, похвала їхньої старанності чи заохочення до більш ревного слухання Божого Слова (G 4, 8, 9, 13, 14, 15, 16);

- повторення-нагадування сказаного в попередній проповіді (G 3, 9, 13, 18, 20).

У “Бесідах на книгу Буття” вступи досить великі, їхній середній обсяг складає 58 рядків, що становить майже дві сторінки тексту при середньому обсязі проповіді 11 сторінок. Основна частина містить пояснення та міркування над уривком з книги Буття. Ті самі біблійні цитати, які наводяться у підзаголовку, подаються після вступу, де вони є органічною частиною тексту. Така органічність, по-перше, забезпечується перехідними реченнями, на зразок: Давайте ж подивимось, чого і сьогодні блаженний Мойсей, а точніше Святий Дух через його уста хоче нас навчити G7γ (пор. 2β, 4β, 5γ, 14β, 20α), або: Послухаймо ж і те, що сьогодні читалося G16α (пор. 3α, 6γ, 8β, 9γ, 10γ, 12α, 15α, 17α, 18α). По-друге, цитата задає тему проповіді і структурно є обов’язковим початковим елементом основної частини. Розглянувши один невеликий уривок, проповідник переходить до іншого, таким чином перикопа (розуміємо під цим терміном увесь текст Святого Письма, який тлумачиться в проповіді) виявляється розбитою на дрібні частини (від кількох слів до кількох речень, в середньому – по одному реченню), що дозволяє зробити більш ґрунтовну екзегезу, ніж якби розглядався великий текст у цілому.

Довжина перекопи не є чітко встановленою, варіюється від половини вірша (G8) до 12 віршів (G17) і визначається, очевидно, не стільки завершеністю тлумачення певної теми, скільки рецептивними можливостями слухачів. До такого висновку приводять, по-перше, зауваження проповідника на зразок: Відразу й швидко ми напружили ваш розум тонкими роздумами, тому потрібно на цьому зупинити слово...G2δ (пор. G4ς, 7ς та ін.), по-друге, те що, наприклад, у 2 гомілії, ретельно розглянувши один вірш (Бт. 1: 1), проповідник переходить до наступного (Бт. 1: 2), але з вказаної причини закінчує його пояснення вже в 3 гомілії; розпочатий у 18 гомілії розгляд історії Каїна й Авеля завершується у 19 гомілії. Єдина проповідь, де тематична цілісність перемогла дидактичні міркування, – гомілія 17, в якій повністю подається історія гріхопадіння та покарання за нього, обсяг цієї бесіди вдвічі перевищує звичний.

Кілька разів зустрічаються відступи від заданої жанром зосередженості на біблійному тексті, коли та чи інша думка розвивається дуже широко. Повернення до основної теми відбувається за допомогою фраз на зразок: Але не знаю, як знову течією слова нас сюди віднесло і ми відійшли від [належної] послідовності, тому знову слід повернути слово до попереднього G4ς (пор. G9δ, 12δ). Інколи такі відступи, набуваючи дидактичного характеру, тягнуть за собою інші настанови і тривають до закінчення проповіді (G3, 4, 8). У цих випадках важко визначити структуру гомілії, оскільки можна вважати, що тлумачна проповідь перейшла в повчальну, тоді основна частина розпадається на екзегетичний і дидактичний блоки, а висновків фактично немає.

У висновках містяться:

- релігійні повчання на різні теми (милостиня, духовна боротьба, людська слава, піст, поведінка з непокірними та ін.), наприклад: Що для нас шкідливе? Багато різного, а найбільше – прагнення людської слави і невміння нею нехтувати. Адже це стає для нас причиною багатьох лих... G5ε;

- заклики до виконання Божих заповідей, благочестивого життя, турботи про духовне:

Роздумуючи над цим усім, не будьмо безпечними щодо свого спасіння, а докладаймо велике старання для приємного Богу життя, знаючи, що ми від цього найбільше чи осуджуємося, чи удостоюємося Його милості... G7ζ;

- заклики до запам'ятовування сказаного і поширення християнського вчення: Закликаю вашу любов пам'ятати сказане і завжди освіжати його в пам'яті, і після фізичної трапези, коли ви вийдете звідси, докладайте і духовну трапезу. І чоловік хай говорить щось із сказаного тут, а дружина хай слухає, і діти хай вчаться, і слуги отримують повчання... G2δ.

Короткий підсумок сказаного у висновках подається рідко, у рамці повчання чи заклику: Попросимо вас, вийшовши звідси, ... один з одним обговорювати сказане і на згядку собі наводити, що запитав Суддя, чим захищалися відповідачі, і як один на іншу провину переклав, а вона на змія, і як того [Бог] покарав, і що наклав на нього покарання постійне, яке триватиме повіки, і сильне обурення щодо нього виявив, показуючи в цьому турботу про обманутих G17ι.

Крім зміни теми і модальності розповіді, композиційну структуру гомілій допомагають визначити метатекстові зауваження автора, як наприклад: Але для вступу досить G5γ (7γ, 2β) або: ...тут і ми, як цей блаженний пророк, припинимо слово G20ε (пор. G2δ, 4ζ, 7ζ, 8ζ, 11ζ, 14ε, 15ε, 17θ, 18ζ), що засвідчує свідомість автора щодо побудови висловлювання. У "Бесідах на Дії апостолів" спостерігаємо порушення традиційної композиції: початком кожної гомілії, як зазначалося вище, є розмірковування над щойно наведеними словами Святого Письма, тобто, ввідні цитати виступають відправною точкою проповіді, вступу ж як такого немає. Наприклад, "Бесіда 6" має такий початок: "Мужі ізраїльські, послухайте ви оцих слів"- це слово не є лестощами, але, оскільки він сильно їх осудив, то тепер робить їм послаблення і своєчасно нагадує про Давида A6α. Єдиним винятком є "Бесіда 1", у якій після біблійної цитати автор розповідає про зміст книги "Дії апостолів", її цінність, питання авторства, що можна розглядати як вступ, а тлумачення, тобто основна частина, починається після слів: "Послухаймо, зрештою, сам вступ [книги]" A1β.

На відміну від "Бесід на книгу Буття", перекопа з невеликими коментарями зачитується одразу вся, що сприяє цілісності сприйняття та аналізу, а також дозволяє розглянути більші уривки тексту, так що середня довжина перекопи тут значно вища, ніж у першому циклі, – 16 віршів, максимальна – 32 вірші (A18). У деяких випадках цитований текст містить події, які сюжетно не пов'язані між собою (у сучасному тексті Нового Завіту вони містяться в різних главах), проте автор об'єднує їх у одну проповідь на основі причинно-наслідкових, часових зв'язків або на основі подібності (у "Бесіді 14" виступ Гамаліїла в синадріоні завершує епізод з ув'язненням апостолів, але Іоан Золотоуст приєднує до цієї події ще обрання перших дияконів у церкві, оскільки це сталося "тими днями" – у той же час). Прочитаний текст потім розглядається ще раз, але детальніше. Таку екзегезу можна назвати циклічною, де друге коло тлумачення є розширенням першого (можемо порівняти із чотирискладовою судовою промовою, де основна частина поділяється на narratio – послідовний виклад обставин справи і tractatio – логічний виклад справи за спірними пунктами [7, с. 36]).

При повторному, більш ретельному, порівняно з першим, аналізі проповідник інколи пропускає окремі вірші (наприклад, у "Бесіді 13" оминаються 17, 18, 25 і 26 вірші із перекопи (Дії

5: 17-33), рідко вдається до глибокого семантичного аналізу, в основному, зосереджує увагу на

моральних якостях, добродесній поведінці перших християн та поганих вчинках їхніх супротивників. Такий підхід у тлумаченні спрямований на практичне застосування Біблії: з екзегези

Іоан Золотоуст переходить до повчань і міркувань на морально-дидактичні теми. У "Бесідах на

Дії апостолів" повчання займає близько 1/3 – 1/2 усього тексту. За змістовим наповненням ця частина не менш важлива, ніж екзегетична. Переважно розглядається якась одна тема: хрещення

A1, походження зла A2, вчення язичницьких філософів A4, клятва A8, 10, 12; рідше – кілька

пов'язаних між собою тем: обов'язки священника й особисте служіння автора АЗ, гріх як зло і

гріх гніву А15 тощо. Теми висвітлюються в різних ракурсах, автор зупиняється на тому, щодо

чого існують суперечливі або неправильні думки. Наприклад, торкнувшись хрещення (А1), Іоан Золотоуст говорить про важливість цього таїнства, невиправданість зволікань у прийнятті

хрещення, докоряє тим, хто вважає завіт скорботою, а не радістю. Ні за значимістю, ні за обсягом

ми не можемо вважати дидактичну частину висновком, як ми бачимо це в “Бесідах на книгу Буття”, де повчання та настанови давалися саме як закінчення проповіді.

Висновку як такого немає. Основна частина завершується реченням, рідше кількома, в яких робиться заклик до тих чи інших дій. У більшості проповідей заклик подається як підсумок усієї дидактичної частини (А1, 4, 6, 8, 9, 11, 12, 17, 18, 20). Наприклад, у “Бесіді 20” говориться про добрі діла як результат життя християнина, звідси заклик: Отже, знаючи це, тримаймося чеснот, оскільки не можна по-іншому спастися, як тільки закінчивши нинішнє життя із цими набутками, щоб і майбутні блага нам отримати завдяки благодаті і людинолюбству Господа нашого Ісуса Христа, разом з Яким Отцеві і Духу Святому слава, сила, честь нині і завжди, і навіки віків А20δ. У деяких гоміліях заклик стосується останньої думки автора (А 3, 5, 10, 13, 15, 16, 19): наприклад, “Бесіда 3”, у якій йдеться про обов'язки священника й особисте служіння Іоана Золотоуста, а останньою думкою є засвідчення любові до прихожан, закінчується словами: Тому не думайте, що що-небудь зі сказаного нами говориться через неприязнь, ні, [говориться] для виправлення... Тож не зневажайте [нас], а все робімо для слави Бога, тому що Йому слава навіки віків А3ε.

Обов'язковим у кожній гомілії є кінцеве благословення триєдиного Бога, так само як у “Бесідах на книгу Буття”. Найчастіше вживається звичне формулювання: по благодаті і милості

Господа нашого Ісуса Христа, Якому з Отцем і Духом Святим слава, сила, честь зараз і завжди,

і повіки віків (А4δ, 6δ, 9ζ, 10ε, 13δ, 17δ, 18ε, 20δ); у деяких гоміліях окремі слова замінюються

синонімами: по благодаті і милосердю (А12δ, 15ε) Самого Єдинородного Сина...(А7δ, 8γ, 11δ,

12δ); в Ісусі Христі, Господі нашому... (А2ε, 5δ, 16δ); іноді ця фраза усікається: Якому слава і сила

повіки віків (А1θ), Йому слава повіки віків (А3ε). Можемо констатувати наявність традиційного

завершення проповіді без остаточно усталеного шаблону висловлювання.

Усі бесіди закінчуються словом)Αμη/η Амінь – “дійсно так, хай буде так”, що характерно для багатьох християнських текстів (так, у Новому Завіті це слово вживається у кінці 26 із 27 книг). М. Войтак [6, с. 224] відносить цей вигук до літургійних акламацій, які є різновидом літургійних формул.

Таким чином, виділяємо складові композиції “Бесід на Дії апостолів”:

1) екзегетична частина:

- перикопа з невеликим коментарем;
- повторне детальніше тлумачення перикопи;

2) дидактична частина;

3) заключна частина:

- підсумковий заклик;
- благословення Бога;
- акламація.

Аналіз композиції гомілій двох циклів (“Бесіди на книгу Буття” (388р.) і “Бесіди на Дії апостолів” (400р.)) виявляє відповідність до риторичних канонів у більш ранніх творах і їх порушення у більш пізніх. Зміна композиції, на нашу думку, свідчить про розвиток жанру

й пояснюється екстралінгвістичними чинниками:

1) у вступі за приписами античної риторики оратор повинен привернути увагу слухачів до обговорюваної теми, концентрувати їхню увагу, викликати потрібні емоції [9, с. 10], що ми й спостерігаємо у “Бесідах на книгу Буття”, проте гомілія виголошувалася під час літургії після зачитування Святого Письма [5, с. 424], таким чином, належний стан слухачів забезпечувався попереднім ходом служіння і не було потреби у передмові, більше того, вона могла виглядати як відступ у цьому процесі;

2) зачитування усієї перикопи сприяє цілісності сприйняття і аналізу, яка втрачається при зачитуванні і детальному аналізі кожного окремого речення;

3) збільшення обсягу повчань зумовлено дидактичною спрямованістю жанру проповіді: Іоан Золотоуст мав на меті не просто пояснити незрозумілий текст, подати ту чи іншу інформацію, а навчити прихожан жити відповідно до їхньої віри, втілювати релігійні доктрини в повсякденному житті;

4) виокремлення дидактичної складової як рівноцінної з екзегетичною частини гомілії призвело до усунення висновку, в якому подавався підсумок сказаного – повчання, духовний урок із почутого в контексті даного виду спілкування, тому висновок зводиться до короткого підсумкового закликів та літургійної формули.

Таким чином, ми _____ можемо говорити: 1) про ефективність застосування функціонально-стилістичного аналізу до давніх текстів; 2) про обмеженість поняття “риторичний стиль” та його використання у дослідженні античної ораторської спадщини.

1. Абрамович С. Риторика та гомілетика. Чернівці, 1995.
2. Аверинцев С. С. Школьная норма литературного творчества в составе византийской культуры // Проблемы литературной теории в Византии и латинском средневековье. М., 1986.
3. Баженова Е. А. Композиция // Стилистический энциклопедический словарь русского языка. М., 2003.
4. Барина Е. Э. Функционально-синтаксическое построение общественно-научного текста реферативного характера (на материале английского языка). М., 1986.
5. Барсов Н. И. Гомилетика // Христианство: Энциклопедический словарь: В 3 т. Т. 1. М., 1993.
6. Войтак М. проявление стандартизации в высказываниях религиозного стиля // Текст: стереотип и творчество. Пермь, 1998.
7. Гаспаров М. Л. Античная риторика как система // Античная поэтика: риторическая теория и литературная практика. М., 1991.
8. Глушко М. М. Язык английской научной прозы. М., 1980.
9. Звонська-Денисюк Л. Л. Антична риторика. К., 2001.
10. Калюжная В. В. Характеристики английского функционального стиля официально-делового изложения. К., 1977.
11. Певницкий В. Ф. Церковное красноречие и его основные законы. Санкт-Петербург, 1908.
12. Подгайская И. М. Функционально-прагматический аспект построения деловой речи на английском языке. М., 1994.
13. Рудік І. В. Англійська проповідь як специфічний вид мовленнєвого акту (фоностилістичне дослідження). Одеса, 2005.
14. Фадеева Г. М. Лингвостиллистическая характеристика жанра политической публичной речи. М., 1977.
15. Щербакова О. М. Официально-деловой стиль современных школьных документов. М., 1988.
16. Hubbell H. Chrysostom and Rhetoric // Classical Philology, 1924. Vol. XIX. 3. P. 261-276.
17. Wojtak M. Indywidualna realizacja wzorca gatunkowego kazania // Stylistyka XI. Opole, 2002. S. 413-431.

КОМПОЗИЦИЯ ГОМИЛИЙ ИОАННА ЗЛАТОУСТА

Анна Крокис

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Бульвар Т. Шевченко, 14, Киев, 01601, Украина

e-mail: akrokis@ukr.net

Сравнив композицию гомилий Иоанна Златоуста, написанных в разное время, автор делает вывод о нарушении риторического канона и развитии жанра под влиянием экстралингвистических факторов.

Ключевые слова: Иоанн Златоуст, гомілія, біблейський текст.

THE COMPOSITION OF JOHN CHRYSOSTOM'S HOMILIES

Anna Krokis

Taras Shevchenko National University of Kyiv
Taras Shevchenko Blvd., 14, Kyiv, 01601, Ukraine
e-mail: akrokis@ukr.net

Comparing the composition of John Chrysostom's homilies written in different times the author makes a conclusion about the violation of rhetorical canons and development of the genre under the influence of the factors that are outside the field of linguistics.

Key words: John Chrysostom, homily, text of the Bible.

Стаття надійшла до редколегії 14.05.2010 р. Статтю прийнято до друку 27.10.2010 р.